

ANTONI F. TULLA^a

ANA VERA^b

LA INSERCIÓ SOCIAL I L'EMPODERAMENT A TRAVÉS DE L'AGRICULTURA SOCIAL. EL CAS DE CATALUNYA

RESUM

Existeix una segregació social de moltes persones pel fet d'ésser diferents o de no tenir un lloc en l'activitat econòmica d'un territori. En aquest sentit, volem presentar l'agricultura social com una activitat que utilitza els recursos agraris i de la natura, per a poder inserir a la societat les persones en risc d'exclusió social. Es tracta d'una activitat que es desenvolupa a Europa des de fa molts anys i actualment compta amb un reconeixement institucional, tant per les seves funcions terapèutiques com per les d'inserció laboral. Es presenta un resum del marc teòric i conceptual desenvolupat en l'àmbit acadèmic a partir de les diverses experiències. A Catalunya, des de la dècada de 1970, s'hi ha desenvolupat diversos projectes que han mostrat la seva viabilitat econòmica, social i ambiental. Els mètodes emprats parteixen d'una revisió bibliogràfica i d'un seguiment quantitatiu de les característiques dels casos censats, per aprofundir més endavant en la realització d'entrevistes en profunditat, que, entre d'altres objectius, persegueix comprovar el retorn social de les inversions realitzades. Les entitats estudiades es troben majoritàriament en l'àmbit periurbà de Barcelona, però també en les àrees rurals on han col·laborat en favor del desenvolupament local sostenible. Com a part del tercer sector, enforteixen el seu funcionament potenciant cooperatives de distribució i xarxes socials de difusió. S'han seleccionat una desena d'entitats entre les 161 censades, per poder analitzar els elements més característics que les conformen i, al mateix temps, avaluar la seva viabilitat a través del mètode del Retorn social de les inversions. Els resultats obtinguts demostren que hi ha una diversitat de projectes d'acord amb el tipus de persona en

a Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona. Carrer de la fortuna, s/n, 08193 Bellaterra (Barcelona). antoni.tulla@uab.cat, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0937-3252>

b Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona. Carrer de la fortuna, s/n, 08193 Bellaterra (Barcelona). ana.vera@uab.cat, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7865-1610>

Fecha de recepción: 12-09-2022. Fecha de aceptación: 28-03-2023.

risc, del lloc on s'ubica i de l'entitat promotora. D'aquesta desena de casos aprofundits, en conjunt, el retorn es entre 2 i 3 euros per cada euro invertit.

PARAULES CLAU: agricultura social; Catalunya; desenvolupament local sostenible; persones en risc d'exclusió social; retorn social de les inversions (SROI).

SOCIAL INCLUSION AND EMPOWERMENT THROUGH SOCIAL FARMING. THE CASE OF CATALONIA

ABSTRACT

There is social segregation of many people because they are different or do not have a place in the economic activity of a territory. In this sense, we want to present social farming as an activity that uses agricultural and natural resources to insert people at risk of social exclusion into society. It is an activity that has been carried out in Europe for many years and that has currently been rewarded with institutional recognition, both for its therapeutic functions and for its job placement. A summary of the theoretical and conceptual framework developed in the academic field basing upon the various experiences is presented. In Catalonia, several projects have been developed since the 1970s that have shown their economic, social and environmental viability. The methodology used here is based on a bibliographic review and a quantitative follow-up of the characteristics of the registered cases, in order to delve into the in-depth interviews that, among other objectives, seek to verify the social return of the investments made. The entities studied are mostly in the peri-urban area of Barcelona, but also belong in rural areas where they have collaborated in sustainable local development. As part of the Third Sector, they strengthen their operation by promoting distribution cooperatives and social dissemination networks. Ten entities have been selected from the 161 registered ones to analyse the most characteristic elements that make them up and, at the same time, to evaluate their viability through the method of the social return on investment. The results obtained show that there is a diversity of projects according to the type of person at risk, the place where they are located and their promoter. Among the 10 cases studied in total, the return is between 2 and 3 euros for every euro invested.

KEYWORDS: social farming; Catalonia; sustainable local development; people at risk of social exclusion; social return on investment (SROI).

INTRODUCCIÓ

L'existència d'una segregació social de moltes persones pel fet d'ésser diferents, o de no tenir un lloc en l'activitat econòmica d'un territori, pot trobar una sortida en l'agricultura social (endavant AS). La finalitat d'aquest article és demostrar com les activitats d'AS tenen beneficis socials directes en termes d'ocupació, educació, formació, teràpia i rehabilitació de col·lectius en risc d'exclusió social (RES). Produeixen, tanmateix, un retorn a la societat de les inversions públiques i privades en forma de contribucions per al desenvolupament local en àrees rurals i periurbanes, especialment en matèria

de cohesió social i la salut de les persones (Nichols et al., 2012). A través de l'anàlisi de 10 entitats relacionades amb l'AS, s'han estudiat els diversos col·lectius d'interès, també coneguts com a *stakeholders*.

L'AS podria definir-se a grans trets com un procés d'inclusió social i d'apoderament de col·lectius en RES a través de l'ocupació en activitats agràries. L'AS és una activitat que afegeix nous significats a la pràctica agrícola més enllà de les qüestions productives, proporcionant-li una funció social concreta amb l'objectiu d'augmentar la qualitat de vida de les persones en RES. És una oportunitat d'ocupació per a col·lectius amb fragilitats, els quals poden incloure'ls laboral i socialment a la comunitat mitjançant el treball agrícola, al mateix temps que milloren altres aspectes de la seva vida, com la salut física i mental, l'autonomia, l'autoconfiança, la independència econòmica i les relacions interpersonals, entre d'altres. Els processos d'inclusió d'aquests col·lectius a través de l'AS es basen en la creació de llocs de treball, d'educació i formació, de teràpia i/o d'acció comunitària. A Catalunya s'han impulsat experiències des de la dècada de 1970, i ha crescut fins a 161 casos registrats el 2017 (Tulla et al., 2014a; Guirado et al., 2017b).

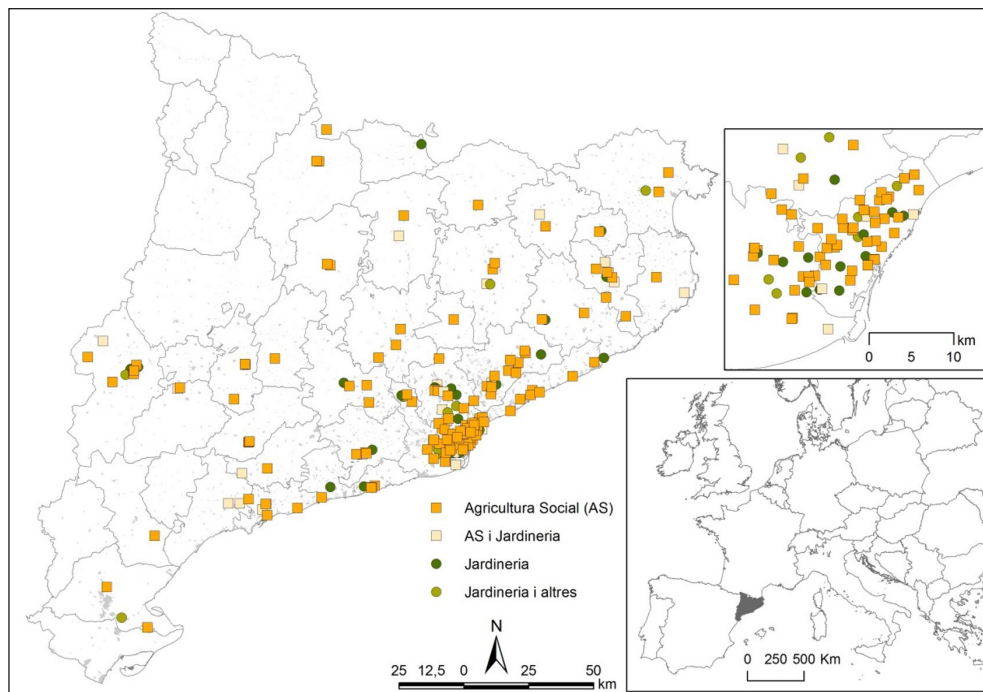
Es presentaran primer les característiques de l'AS a Catalunya, passant després a tractar el marc teòric i conceptual així com pels mètodes emprats. S'analitzaran els resultats i finalment es farà esment d'unes conclusions.

CARACTERÍSTIQUES DE L'ÀREA D'ESTUDI EN RELACIÓ A L'AS

Catalunya, amb 7.758.615 habitants (2021), té 59.097 explotacions agrícoles i ramaderes (IDESCAT, 2022), sent les explotacions petites les que han desaparegut, mentre que les de major grandària han augmentat també les seves dimensions. Aquesta situació contrasta amb la multifuncionalitat agrària d'algunes àrees rurals i del periurbà, on es promou el desenvolupament local agroecològic, la innovació social i l'elaboració de productes de qualitat. Els projectes d'AS recollits a la base de dades valoritzen l'agricultura de petita escala.

En la base de dades (2017) tenim 161 entitats d'AS (figura 1), concentrades majoritàriament en el periurbà de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. És on hi trobem un major nombre de persones en situacions vulnerables, amb més disponibilitat de recursos, i en la proximitat de possibles consumidors. No obstant, hi ha projectes d'AS per tot el territori, a excepció de les zones rurals més perifèriques com són l'Alt Pirineu i Aran, així com les Terres de l'Ebre. També hi ha entitats orientades a la jardineria, que únicament considerem com a potencial per a l'AS. La pressió urbanística en el periurbà no ha afectat especialment a l'AS, ja que una bona part dels projectes són horts comunitaris promoguts per l'administració local, o també basats en experiències en espais naturals protegits com pot ser Can Calopa de Dalt, o l'Ortiga en el Parc Natural de Collserola (Tulla i Vera, 2019).

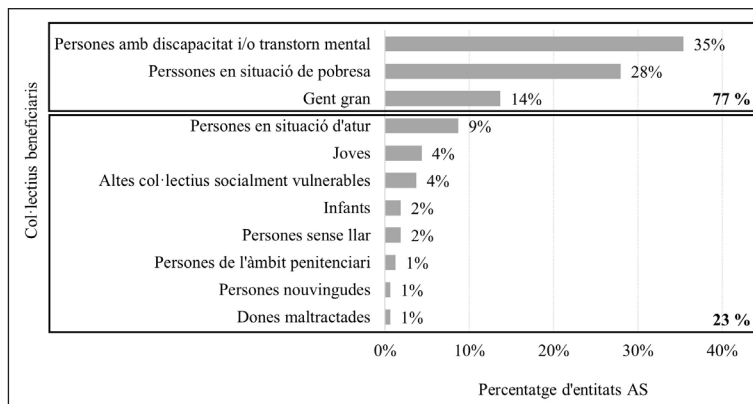
Figura 1. Distribució territorial d'entitats de AS a Catalunya segons activitat

Font: elaboració pròpia a partir de la Base de dades (2017), i les bases de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Els col·lectius beneficiaris de l'AS són gairebé diversos. A la figura 2, observem com les persones amb discapacitat i/o trastorn mental són el col·lectiu més representat a Catalunya (35 %) fins la crisi de l'any 2008. A la darrera dècada, apareixen altres col·lectius d'exclusió social fins ara inexistents o poc representats, com són les iniciatives que acullen a persones en situació de pobresa (28 %) o en situació d'atur (9 %), que ens indica que hi ha opcions de trobar ocupació mitjançant el treball agrari o podent cultivar els seus propis productes hortícoles en un espai agrícola. La gent gran (14 %) és un altre col·lectiu important en aquests projectes, ja que la nova legislació ha facilitat la creació d'horts destinats a persones jubilades, principalment en l'entorn metropolità (Faus et al., 2008). També hi ha altres col·lectius socialment vulnerables, com són els joves, els de l'àmbit penitenciari, els immigrants, les dones maltractades o les persones sense llar (14 %).

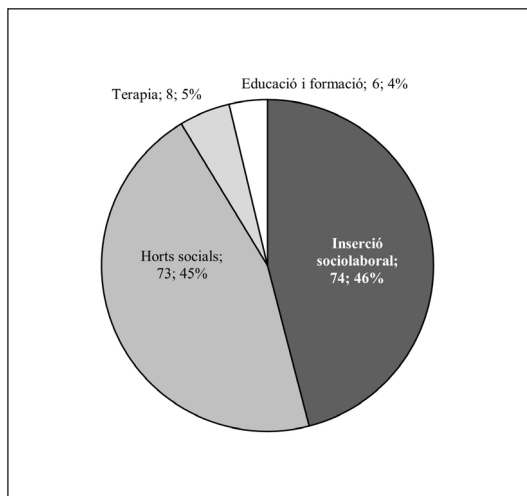
Figura 2. Distribució d'entitats d'AS segons els col·lectius beneficiaris

Font: elaboració pròpia a partir de la Base de dades (2017).

Segons l'àmbit d'actuació (figura 3), l'AS permet la inserció sociolaboral donant oportunitats d'ocupació per a les persones en RES (46 %), i que els horts socials (45 %) també són un fenomen en expansió a Catalunya i que han sorgit en resposta a la situació de precarietat i d'emergència social degut a la crisi econòmica de l'any 2008 i la pandèmia del 2019.

Figura 3. Entitats d'AS segons l'àmbit d'actuació

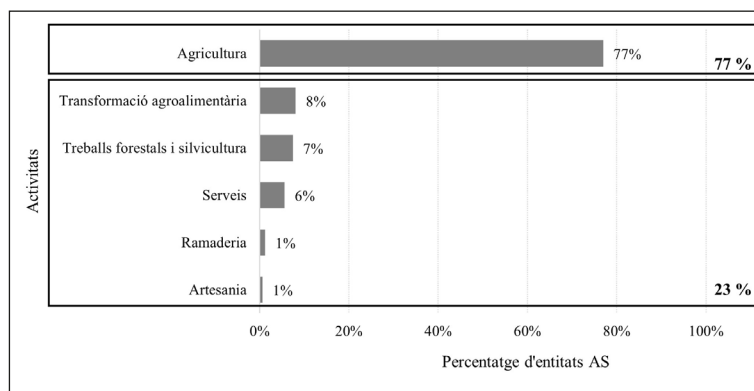
Font: elaboració pròpia a partir de la Base de dades (2017).

Aquesta tipologia sorgeix de l'impuls dels moviments socials, de les iniciatives ciutadanes o de l'administració local, sempre amb l'objectiu de donar suport a persones o famílies que han de fer front a situacions de precarietat. També hi ha altres entitats com les que treballen amb la teràpia o la rehabilitació (5 %), sovint dirigides a persones amb algun tipus d'addicció, o bé les entitats que treballen en l'àmbit de l'educació i la formació (4 %) que pretenen capacitar als joves que han abandonat de forma prematura els estudis.

Per tipus d'activitat econòmica l'agricultura és amb un 77 % l'activitat principal (figura 4), concretament l'horticultura, tot i que també hi és present el cultiu de l'olivera, de la vinya o dels bolets. També hi trobem la transformació agroalimentària (8 %), que inclou projectes d'elaboració de melmelades, de cervesa artesana o de transformació de làctics. A més a més, hi ha entitats que desenvolupen treballs forestals (7 %), o que realitzen la seva feina al sector serveis (6 %), però relacionats amb l'activitat agrícola com pot ser la comercialització mitjançant els circuits curts. Per últim, hi ha les activitats d'artesanía (1 %), així como les del sector ramader (1 %).

Cal emfatitzar que la majoria de les experiències analitzades (61 %) es produeixen amb criteris ecològics. Aquest fet enforteix clarament al sector. El 33 % que no la realitzen és per la dificultat que comporta certificar-ho malgrat que hi són sensibles. La resta (6 %) realitzen activitats que no permeten la certificació de tipus ecològic, com podrien ser els treballs forestals. Les experiències, majoritàriament, donen prioritat a la millora ambiental i a la qualitat de vida de la població.

Figura 4. Distribució d'entitats d'AS segons l'activitat

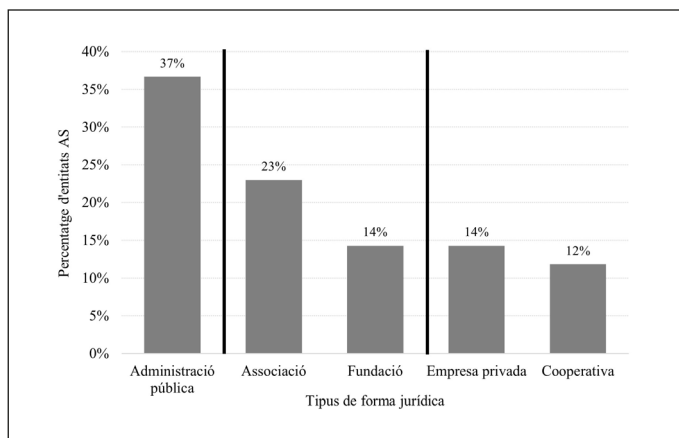

Font: elaboració pròpia a partir de la Base de dades (2017).

La forma jurídica de les entitats d'AS (figura 5) es classifiquen segons si es tracta d'entitats públiques o privades i de la seva funció social. El primer grup (37 %) inclou les organitzacions de caràcter ciutadà i desenvolupen la seva tasca sense ànim de lucre. Seria el cas de les fundacions (14 %), o les associacions (23 %). Un segon grup (26 %) correspon a les institucions privades que formen part del TSS i que tenen una clara funció social i assistencial, algunes de les quals posseeixen una orientació mercantil,

com poden ser les empreses privades (14 %) i les cooperatives (12 %). Hi ha un tercer grup, que inclou entitats de caràcter públic, promogudes des de l'Administració (37 %), i que darrerament tenen un rol més actiu en la posada en marxa d'iniciatives d'AS en l'àmbit local com és la creació d'horts socials. La major part d'aquests projectes impliquen la col·laboració entre el sector públic i privat, fomentant la cohesió social, l'economia solidària i el desenvolupament local resilient (Estela, 2015).

Figura 5. Distribució d'entitats d'AS segons la seva forma jurídica

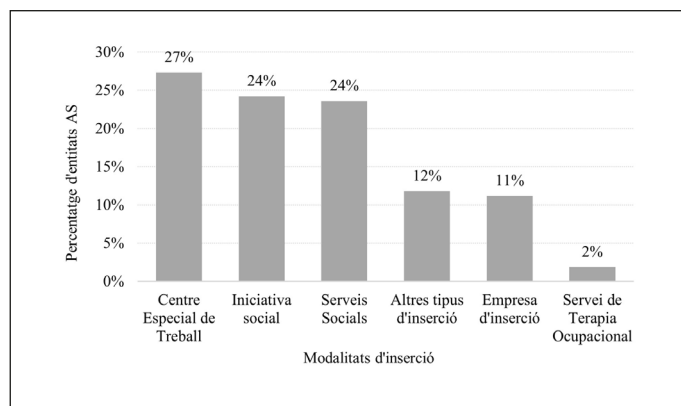
Font: elaboració pròpia a partir de la Base de dades (2017).

Les iniciatives d'AS també es configuren segons les modalitats d'inserció dels col·lectius (figura 6), aquestes són força diverses i ens demostra l'heterogeneïtat del sector. La modalitat dependrà dels col·lectius amb que es treballi i la capacitat d'adaptar-se a la legislació vigent.

Els centres especials de treball (CET)¹ (27 %) són empreses que asseguren el treball remunerat a persones amb discapacitat, garantint la integració laboral dels seus usuaris en un entorn de treball protegit. Són entitats creades *ad hoc* per a les persones amb discapacitat, tant física com intel·lectual o sensorial, i poden ser tant públiques com privades. Les empreses d'inserció (EI) (11 %) són les que prioritzen la integració sociolaboral de persones en RES, preparant-les per al mercat laboral o fent un procés d'acompanyament. Hi ha altres modalitats d'inserció, com serien els serveis de teràpia ocupacional (2 %) o també coneguts com els centres de teràpia ocupacional, que pretenen integrar les persones amb dificultats, facilitant la seva entrada al mercat laboral ordinari.

1 Els centres especials de treball (CET) depenen del Departament d'Empresa i Coneixement i estan regulats pel Real Decret 2273/1985, de 4 de desembre, i el Real Decret 1368/1985, de 17 de juliol. Més informació: <http://bit.ly/2cLh6S6>

Figura 6. Distribució d'entitats d'AS segons la modalitat d'inserció

Font: elaboració pròpia a partir de la Base de dades (2017).

Hi ha altres modalitats més enllà de les formes d'inserció amb marcs jurídics propis, que pretenen donar solució a situacions d'emergència social en el context local i des d'un àmbit informal. Algunes són les iniciatives de caràcter social (24 %) aparegudes en el marc de l'AS, que es basen en el suport mutu i l'acció col·lectiva per tal de donar oportunitats als col·lectius amb fragilitats. Aquestes iniciatives van des de la creació de cooperatives agrícoles per fomentar l'auto-ocupació de persones en atur de llarga durada, fins a la creació d'horts per a cultivar aliments per a l'autoconsum (Pölling et al., 2017). Per últim, val a dir el rol que estableixen els Serveis Socials (24 %) de les administracions locals, mitjançant el vincle en l'ocupació dels col·lectius en RES a partir de la implementació de projectes d'horts socials. Tot i que no gaudeixen de cap figura jurídica específica, el seu treball és molt rellevant, ja que a part de crear els seus propis projectes, col·laboren i es coordinen amb experiències d'AS en matèria d'atenció social i d'inserció laboral per a millorar la situació dels col·lectius en RES.

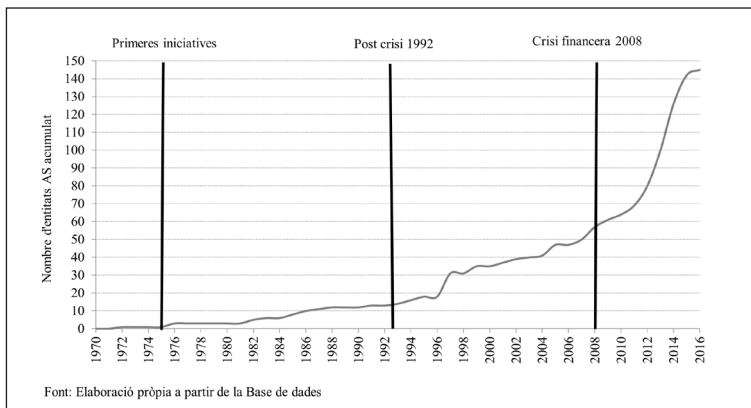
L'evolució de l'AS a Catalunya (figura 7) mostra que a la dècada de 1970 apareixen les primeres iniciatives com l'Olivera Cooperativa² o la Fageda³. La dinàmica del sector es manté en un creixement sostingut fins a mitjans de la dècada de 1990, quan s'inicia un increment significatiu del nombre d'experiències d'AS. Aquest moment coincideix amb un context socioeconòmic que propicia l'eclosió de

2 L'Olivera Cooperativa és un projecte social iniciat l'any 1974 a Vallbona de les Monges (Lleida). L'entitat pretén proporcionar oportunitats a persones amb discapacitat intel·lectual a l'entorn rural mitjançant treballs agrícoles vinculats amb el cultiu de la vinya, l'olivera, l'elaboració de vi i l'oli i la dotació de serveis de suport com una llar-residència, un centre ocupacional i professionals d'atenció socio sanitària: <http://www.olivera.org>

3 La Fageda és va iniciar l'any 1982 al Convent del Carme (Olot, Girona), com a cooperativa amb persones derivades del servei psiquiàtric. L'any 1985 es va crear una llar-residència i un Servei de Teràpia Ocupacional. L'activitat va començar amb 100 vaques lleteres i venent la producció a Nestlé. L'any 1997 va crear-se la Fundació, ampliant-se la gamma de productes làctics, produint més de 60 milions de iogurts al 2015 (5 % de quota de mercat a Catalunya). Ocupen a 256 persones (50 % amb certificat de discapacitat): <http://www.fageda.com/ca>

la figura del voluntariat i una preocupació pels drets dels col·lectius amb fragilitats que fins aleshores no tenien visibilitat social (Marbán, 2006). La recuperació econòmica, després de la crisi de 1993, va permetre que les administracions públiques disposessin de pressupost per a programes d'acció social, i de subvencions públiques que van afavorir l'AS. A partir de la crisi de 2008, els col·lectius potencials d'exclusió social varen augmentar amb preocupació de les organitzacions del TSS. Anys després, la creació de projectes d'AS ha experimentat un augment sense precedents al aparèixer nombroses iniciatives cíviues per donar solució a les necessitats individuals i col·lectives de les persones més afectades per la crisi.

Figura 7. Evolució del nombre d'entitats d'AS a Catalunya (1970-2016)

Font: elaboració a partir de la Base de dades (2017).

MARC TEÒRIC I CONCEPTUAL

L'AS és un fenomen present en espais agrícoles de les àrees rurals i periurbanes dels països europeus i nord-americans (Hassink i Van Dijk, 2006), encara que s'està començant a expandir significativament a les àrees urbanes a través d'espais cultivats al centre de les ciutats, com són els jardins comunitaris, els horts socials o els projectes de recuperació de solars abandonats per ús agrari d'autoconsum (Lohrberg et al., 2016). Tanmateix, és a l'àmbit rural on la implantació de projectes d'AS representa majors beneficis per a la comunitat, impulsant la creació de serveis socials i de salut, afavorint la creació de valor afegit mitjançant activitats de transformació i comercialització de productes agroalimentaris, augmentant la cohesió social i promovent una economia local que posa a les persones al centre del bé comú (Guirado et al., 2014).

L'AS és bastant heterogènia, per les característiques de les entitats que el desenvolupen, tant en la seva forma jurídica, com en el finançament i la col·laboració entre les institucions públiques i privades, i les polítiques socials dels estats (Tulla et al., 2014b). Llavors podem afirmar que tot i ésser un fenomen present al llarg de tota Europa, l'AS es presenta en múltiples formes, atès que hi ha elements, com els diferents models d'implementació, els sistemes de regulació de l'atenció socio sanitària, la tipologia dels

actors involucrats, les condicions de benestar de les societats, el finançament dels projectes i les formes de la seva gestió. Totes elles varien en cada territori i condicionen la configuració del sector a escala local i regional (Esping-Andersen, 1996; Di Iacovo i O'Connor, 2009; O'Connor et al., 2010; Guirado et al., 2013). Són evidents les connexions existents entre el desenvolupament de l'AS, el model de benestar, la tipologia dels actors involucrats en la gestió de les experiències i la regulació dels sistemes d'atenció i dels serveis socials existents en cada estat i/o territori.

Aquests models de benestar donen lloc a diferents sistemes d'atenció socio sanitària, fruit de la modulació de les característiques de les experiències i iniciatives dels marcs reguladors i de la conjuntura socioeconòmica de cada territori (SoFar Project, 2009). Serien les següents:

Sistema assistencial de caràcter privat (Holanda, Noruega). Degut al propi model de benestar d'aquests països, les experiències d'AS són majoritàriament d'iniciativa privada, engedades per pagesos i pageses particulars, i esdevenen centres proveïdors de serveis de salut i d'assistència social al marge del sistema públic, les quals reben algunes compensacions per part de l'administració i en les què els usuaris i usuàries paguen pels serveis que reben sovint a través de mútues.

Sistema assistencial basat en el tercer sector social (TSS) i la beneficència (Regne Unit, Irlanda). Les iniciatives d'AS són promogudes principalment per associacions "charities", fundacions privades i comunitats religioses. En aquesta tipologia de desenvolupament de l'AS, la intervenció pública és gairebé inexistent o molt reduïda, ja que aquestes entitats solen finançar-se amb campanyes econòmiques de recaptació de fons i mitjançant les aportacions altruistes per part de la ciutadania.

Sistema assistencial de caràcter públic (Alemanya). En aquest cas, els projectes d'AS estan gestionats per treballadors socials o professionals de la salut que són professionals que depenen de l'estat. Aquests projectes, impulsats i gestionats des de l'Administració, formen part d'amplis programes de rehabilitació, d'inclusió laboral i d'integració social de caràcter públic.

Sistema assistencial públic amb compensació per les explotacions agràries (Flandes). En aquest cas, les explotacions agràries de caràcter privat es converteixen, a través d'acords i convenis amb l'Administració pública, en centres proveïdors de serveis socials i de salut que formen part del sistema públic.

Sistema assistencial mixt (Itàlia, Espanya, Portugal). Es tracta d'una tipologia de desenvolupament de l'AS en la que conviuen les iniciatives de caràcter públic i privat. Existeixen iniciatives d'AS impulsades des de l'Administració i d'altres que són promogudes des d'entitats del TSS (Laville, 2015), però que reben el suport econòmic de l'administració a partir de subvencions i ajuts pel fet d'oferir serveis de la seva competència, i que aquesta els hi traspasa. Per altra banda, i encara que en aquest model la despesa pública esdevé significativament més important que la privada, també existeixen iniciatives de caràcter privat que poden, o no, rebre recolzament de l'Administració.

Di Iacovo (2010) dibuixa diferents estadis per al desenvolupament dins d'un context comunitari. El primer estadi que descriu aquest autor agrupa a aquells països en els que l'AS és perceput com una *novetat* (a). En aquesta etapa evolutiva inicial, l'AS esdevé un fenomen latent i amb escàs reconeixement per part de les institucions i pels professionals dels serveis socials i de l'agricultura. Les experiències existents són principalment iniciatives individuals, aïllades i disperses pel territori, sense o amb pocs instruments per crear i consolidar xarxes de col·laboració i coordinació d'aquesta activitat. En un segon estadi, la

presència es fa més forta en determinats territoris, com a conseqüència d'unes característiques socials i econòmiques determinades, provocant que sorgeixi a escala local un *impuls* (b) de l'AS. L'existència d'aquests "punts calents" fa que comencin a aparèixer algunes xarxes locals i a teixir relacions de cooperació i d'organització entre diferents experiències. D'aquesta manera deixen de ser iniciatives aïllades i es converteixen en una activitat innovadora amb una certa organització, fent-se més visible per a les institucions, la societat i altres àmbits professionals, augmentant alhora el seu reconeixement. El *progrés* (c) de l'AS i la creixent participació d'agents locals i professionals de l'atenció socio sanitària en aquest tipus d'iniciatives facilita la formació d'un escenari òptim per la construcció de noves formes d'organització i d'interacció dels diferents sectors socials i professionals implicats. Di Iacovo (2010) descriu aquest estadi com l'assoliment d'una nova consciència en relació a la implantació de l'AS, en què els diferents àmbits de la societat convergeixen i treballen per la creació d'un paradigma conjunt. Un cop assolit aquest *reconeixement social i institucional* (d) de l'AS, els diferents agents implicats comencen a treballar per tal d'establir criteris i codis en els procediments i les formes de treball associats a aquesta activitat, amb la finalitat de construir un disseny més estàndard dels serveis que s'ofereixen, i treballar per un nou règim regulador d'aquesta activitat que integri serveis socials, d'assistència sanitària i de treball agrícola, en un intent d'aglutinar els diferents àmbits professionals que hi són presents. Així doncs, es tendeix a una integració del sector agrícola, del sistema socio sanitari, del sistema educatiu i la regulació del sistema laboral. Es tracta d'una situació hipotètica en la qual no hi hauria barreres entre aquests sectors per a un treball conjunt.

Als països del nord i centre europeus, el govern té un paper predominant en la regulació i el desenvolupament de l'AS, segons l'essència del fenomen i l'estat de maduresa del mateix (Di Iacovo, 2010; Guirado et al., 2013; Tulla et al., 2015). L'estat fixa directrius clares per a aquesta activitat, fomentant la creació d'institucions per recolzar el desenvolupament de l'AS, establint línies de finançament concretes per a les persones promotores i per a les entitats proveïdores de l'atenció socio sanitària, i establint-se programes de subvencions públiques per als usuaris. En canvi, als països del sud –menys en el cas d'Itàlia, on el Parlament va aprovar una llei específica a l'agost de 2015⁴– el fet de ser un fenomen emergent fa que l'estat ocupi un lloc subsidiari en el desenvolupament de l'AS, repercutint en el TSS i altres entitats de la societat l'impuls del sector i l'establiment de xarxes d'ajuda. Aquesta situació es produeix a països com Espanya (Guirado et al., 2014; Guirado et al., 2018), Portugal (Firmino, 2011; Da Silva, 2015) i també Grècia (Galiakis, 2014).

Hi ha tres models d'AS a Europa que accentuen una o altra característica, però tenen en comú que sempre utilitzen la natura, les activitats agràries o la seva transformació per millorar la situació de les persones en RES. Tal com és pot veure a la figura 8, el *green care* prioritza l'ús de les teràpies, el *social farming* l'ocupació de les persones en RES, i el *care farming* la realització de les activitats i les teràpies en explotacions agràries.

4 Gazzetta Ufficiale de la Repubblica Italiana, Legge 18 agosto 2015, n. 141: Disposizioni in materia di agricoltura sociale. <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2015/09/8/15G00155/sg>

Figura 8. Principals models d'implementació de l'AS a Europa

GREEN CARE	Teràpies que es fonamenten en l'ús de la natura per a millorar les condicions de les persones (usuaris).	
SOCIAL FARMING	Ocupació de persones en risc d'exclusió social, que poden participar en projectes d'AS i poden rebre atenció sanitària i social així com una remuneració.	
CARE FARMING	Explotacions agràries que utilitzen el treball agrari com a teràpia per a millorar la situació de les persones amb fragilitats.	

Font: elaboració en base a Di Iacovo (2010).

Les aportacions realitzades pels diferents autors consultats han estat el punt de partida per elaborar una definició pròpia d'AS, “com una sèrie d'experiències que utilitzen els recursos locals, agraris i/o naturals, per millorar la salut, l'educació, la inserció sociolaboral i l'apoderament de col·lectius en risc d'exclusió social” (Tulla et al., 2017). Els principals beneficiaris són les persones amb necessitats laborals específiques (discapacitats, en situació d'atur de llarga durada, en situació de pobresa o procedents o internats en centres penitenciaris). Tots ells mostren la necessitat de disposar de processos terapèutics o de rehabilitació (persones amb algun tipus d'addicció, dones víctimes de violència de gènere, persones amb trastorn mental, o amb estrès post-traumàtic), amb necessitats específiques d'aprenentatge (nens/as, joves, gent gran), o bé altres col·lectius amb fragilitats socials, com persones immigrades, sense llar, etc. (Guirado et al., 2014). Un altre factor important a ressaltar és la dimensió territorial de l'AS, ja que les pràctiques que s'inscriuen en ella contribueixen, a part de la millora de la qualitat de vida de les persones, a la creació de noves estratègies de desenvolupament local, promouen la creació d'aliances entre l'agricultura i l'atenció sociosanitària i generen nous models d'assistència i de benestar. A més a més, impulsen la creació de nous serveis per a les persones en àrees rurals, on la dotació dels mateixos és bastant inferior a les àrees urbanes, i fomenta una agricultura de proximitat, ecològica i de qualitat, amb un valor afegit de justícia social (Di Iacovo et al., 2013).

METODOLOGIA

El procediment de recerca consta de tres etapes que responen a tres mètodes diferents. La *primera etapa* correspon a la revisió bibliogràfica del concepte d'AS i l'elaboració de la base de dades d'entitats d'AS fins el juny de 2017. La *segona etapa* és l'anàlisi de la viabilitat econòmica de 10 projectes d'AS

que siguin del sector agrícola o de transformació, que pertanyi i representi al món rural català. I a la tercera etapa calcula i aplica el *social return on investment* (SROI), que és un mètode que neix l'any 1997 als Estats Units quan la Roberts Enterprise Development Fund (REDF)⁵, una entitat del TSS que fomenta la inserció sociolaboral de persones en RES, volia mesurar l'impacte d'empreses socials de la ciutat de San Francisco. L'any 2004 es va crear The SROI Network, una xarxa europea que pretén establir estàndards per mesurar el valor del retorn social, i que actualment rep el nom de Social Value International⁶ (Nicholls et al., 2012). L'SROI mesura i quantifica el valor, incorporant costos i beneficis socials, mediambientals i econòmics, generat per l'activitat d'una organització. Podem calcular els canvis generats, relacionant les inversions realitzades en un període i el retorn obtingut en un projecte. Una ràtio de 3:1 indica que per cada euro invertit es generen 3 euros en valor social, econòmic o ambiental. Els autors ja explicaren en detall l'aplicació d'aquest mètode a algun dels casos tractats aquí (Tulla et al., 2020), i en aquest article ha semblat oportú relacionar part d'aquesta explicació en la secció de resultats al calcular el SROI de les entitats estudiades.

El mètode SROI: 1) ens permet dur a terme una planificació estratègica, ajudant a conduir els recursos cap a les activitats amb un major impacte social; 2) facilita comprendre quin és el valor social que genera cada activitat, en base a una metodologia qualitativa; 3) possibilita el diàleg amb els *stakeholders* al llarg de tot el procés, millorant la capacitat de comunicació entre els actors socials i la resta de la societat; 4) és útil per conèixer, no tan sols l'eficàcia sinó també l'eficiència dels diferents actors en la generació del valor social i mediambiental; i 5) pot facilitar les inversions socials en l'AS mostrant als inversors, públics i privats, els rendiments socials obtinguts. També hi ha limitacions, ja que no podem comparar les xifres del SROI entre les entitats, per que l'aplicació de la metodologia pot ser diferent per a cada cas, al variar els actors involucrats, sense oblidar la subjectivitat de la informació específica.

CASOS D'ESTUDI: LES DEU ENTITATS D'AS

Els casos d'estudi s'han seleccionat d'acord amb la tipologia de l'espai en el que s'ubiquen (àmbit rural, àmbit rural amb influència urbana, i periurbà), tal i com es pot veure a la figura 8. La pràctica de l'AS ha resultat ser un catalitzador d'alternatives econòmiques, fonamentades en una nova concepció de l'agricultura, en especial l'ecològica i de proximitat, però també de la col·laboració amb altres activitats que es situïn a una àrea determinada. Així doncs, en les àrees periurbanes, aquests beneficis han permès recuperar terrenys abandonats, fent retrocedir les àrees forestals i donant una orientació econòmica viable a molts projectes d'AS (Guirado et al., 2017a).

S'han escollit les 10 entitats d'AS a Catalunya procurant que aquesta selecció sigui una mostra representativa de diferents tipologies territorials. En aquest cas hi trobem: 3 casos en l'espai periurbà de l'àrea metropolitana de Barcelona (L'Ortiga, Masia Can Calopa, l'Heura), 3 en municipis rurals (Casa Dalmases, Riu Verd i Aprodisca), i 4 en àmbits rurals amb forta dependència urbana per la seva

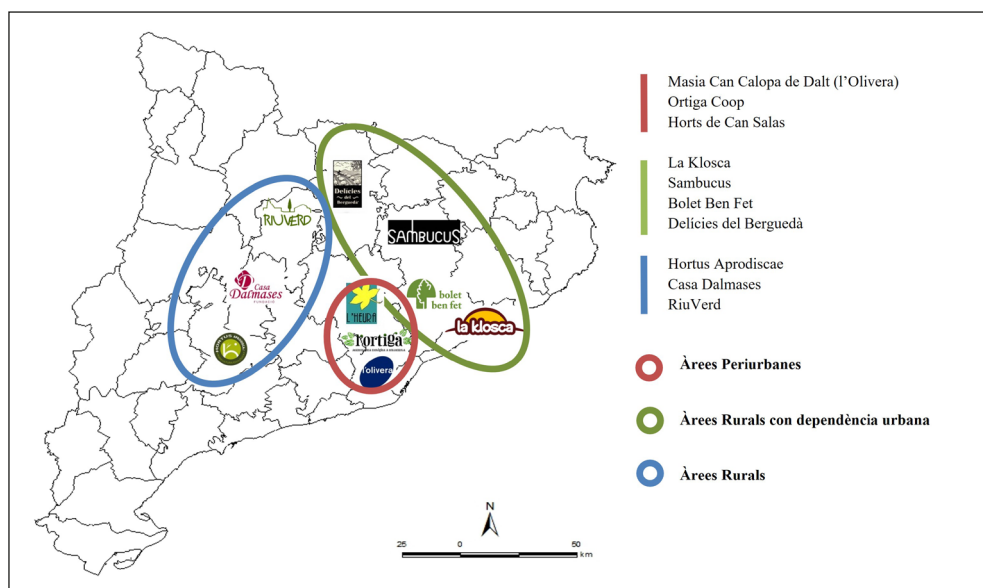
5 Per més informació: <http://redf.org/>

6 Per més informació: <http://socialvalueint.org/>

proximitat a capitals comarcals importants dins la jerarquia urbana (La Klosca, Sambucus, Aprodisca, Delícies del Berguedà). Veure la figura 8 i també la taula 1.

Les àrees on l'emigració camp-ciutat ha estat molt forta, l'AS ha col·laborat a un cert equilibri territorial evitant l'exclusió social d'aquests territoris i ajudant a afavorir la creació de serveis d'atenció social i sanitària en àrees rurals perifèriques. A més a més, és un catalitzador d'alternatives econòmiques, fonamentades en una nova concepció de l'agricultura ecològica i de proximitat, però també de la col·laboració amb altres activitats d'una àrea determinada. A les àrees periurbanes, aquests beneficis han permès recuperar terrenys abandonats, fer retrocedir les àrees forestals, i donar una orientació econòmica viable a molts projectes d'AS.

Figura 9. Classificació i localització de les entitats segons el criteri territorial de selecció

Font: elaboració pròpia a partir de la Base de dades (2017).

La Masia Can Calopa de Dalt és una cooperativa encarregada de treballar i gestionar les 3 ha de vinyes d'una finca propietat de l'Ajuntament de Barcelona. Es troba situada al Parc Natural de Collserola, i l'any 2010 es va signar un conveni amb L'Olivera Cooperativa. Es tracta d'una de les iniciatives d'AS més consolidades i que fou creada el 1974 a Vallbona de les Monges (Lleida). El seu objectiu és qualificar població jove del món urbà, sense formació prèvia, mitjançant l'activitat laboral agrícola, juntament amb el suport formatiu que reben, i la vida a una llar social en un entorn agrícola i natural. Ocupa a vora 11 joves que desenvolupen treballs agrícoles a altres finques dins de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, a més de les de la masia.

L'Ortiga és una cooperativa amb dues línies, una encarregada de la producció i comercialització agrària ecològica d'una finca de 2 ha, bàsicament hortalisses, i una altra, d'iniciativa social sense ànim de lucre, on es desenvolupen activitats d'educació i formatives, en col·laboració amb els serveis socials de l'Ajuntament de Sant Cugat del Vallès per a la inserció de col·lectius en situació de pobresa. També desenvolupen activitats vinculades a l'agricultura per a escoles i formació per a adults, i subministren cistelles ecològiques a grups de consum responsable i clients particulars a través d'internet. Aquesta iniciativa sorgeix l'any 2010 a la finca de Can Montmany (Valldoreix), ubicada al Parc Natural de Collserola i cedida per l'ajuntament.

Els Horts de Can Salas són un projecte del Centre de Jardineria l'Heura, SLL, de Terrassa, fundat l'any 1994 com a entitat no lucrativa d'inserció sociolaboral per a persones amb discapacitat psíquica i/o trastorn mental, com a centre de jardineria i viver de plantes. Des del 2013 fan una producció ecològica de verdures i hortalisses a la finca de Can Salas, cultivant 1 ha que ara ampliaran fins arribar a 3 per l'èxit de vendes. Disposen d'una agrobotiga des de la qual també subministra "cistelles" a grups de consum, fan venda directa i ofereixen càtering. Han potenciat els canals curts de distribució, i han desenvolupat un programa educatiu per a escoles i tallers de formació per a famílies.

La Fundació Casa Dalmases es va crear al 2009 per gestionar l'espai de la casa senyorial que porta el mateix nom, amb el doble objectiu de donar oportunitats a persones amb discapacitat intel·lectual mitjançant la producció de cervesa artesanal, i obrir al públic el patrimoni d'una part de la casa on també es desenvolupen activitats socials i culturals. La planta baixa té una botiga que contracta persones amb discapacitat d'un centre ocupacional i ven productes d'altres entitats socials de la comarca. Participa en mercats de l'entorn ocupant persones excloses socialment, com és el cas de les persones sense llar. El 2015 va iniciar una nova línia de negoci centrada en la producció de xocolata artesanal, un projecte en col·laboració amb entitats socials i productors de l'Equador.

Bolet Ben Fet, creat en 2009, és la col·laboració entre un emprenedor i el Grup cooperatiu TEB, una organització centrada en la cerca d'oportunitats per a les persones amb discapacitat intel·lectual. L'objectiu és la inserció social i laboral de persones amb discapacitat intel·lectual, mitjançant un CET destinat al cultiu de bolets shitake i maitake de producció ecològica. Aquesta activitat es porta a terme a una antiga granja a Sant Antoni de Vilamajor (Vallès Oriental).

Sambucus és una cooperativa creada l'any 2010 a Manlleu (Barcelona), per proporcionar els recursos necessaris d'apoderament a les persones amb risc d'exclusió social, col·laborant amb els serveis locals dels municipis de l'entorn. Realitzen producció d'horta ecològica, gestionen un restaurant al Mercat Municipal, cultiven plantes aromàtiques en ecològic que ells mateixos assequen a les seves instal·lacions i comercialitzen a botigues especialitzades. També cuinen per a menjadors d'institucions (escoles, hospitals, etc.) i ofereixen serveis de càtering. Aquest projecte integral es basa en la idea de connectar i controlar tot el cicle productiu des de l'origen del producte fins al consumidor final.

La Klosca va sorgir l'any 2009, i es va orientar cap a la producció d'ous ecològics a la finca de Sant Miquel de Mata, cedida per l'Ajuntament de Mataró. És una iniciativa creada a través de l'entitat social Centre de Prevenció i Treball, que té per objectiu completar el cercle assistencial (social, sanitària i ocupació) de les persones afectades per trastorn mental sever. Es realitza una producció de qualitat amb

Taula 1. Característiques de les entitats seleccionades

Entitat	Tipus jurídic	Objectiu	Activitat principal	Beneficiaris	Tipus de col·lectiu	Equip tècnic	Finançament
Can Calopa de dalt	SCCL coop	Integració sociolaboral	Producció vi i oli	11 usuaris permanents	Joves en RES	12	Públic/ privat
L'Ortiga	SCCLcoop. i SLL	Integració sociolaboral. Formació. Horts socials	Formació en agroecologia. Horticultura ecològica	1900 usuaris temp. i 43 permanents	Persones en RES. Joves en abandonament escolar	6	Privat/ subvenció pública
Horts de Can Salas	L'Heura SLL	Integració sociolaboral. Formació i educació	Horticultura ecològica. Visites d'escoles.	592 usuaris temp. i 4 permanents	Persones amb trastorn mental. Adolescents	6	Públic/ privat
Casa Dalmases	Fund.	Integració sociolaboral	Producció de cervesa i xocolata artesanals	5 usuaris temp. i 1 de permanent	Persones amb discapacitat intel·lectual	2	Privat
Bolet Ben Fet	TEB-Verd SCCL	Integració sociolaboral	Cultiu de bolets ecològics	6 usuaris permanents	Persones amb discapacitat intel·lectual	3	Públic/ privat
Sambucus	SCCL coop	Integració sociolaboral. Formació i educació	Restaurant/Càtering. Horticultura ecològica. Plantes aromàtiques.	11 usuaris permanents	Persones en RES. Joves en abandonament escolar	5	Públic/ privat
La Klosca	Soc. Lim. Unip.	Integració sociolaboral	Producció d'ous ecològics.	8 usuaris permanents	Persones amb trastorn mental sever	3	Públic/ privat
Delícies del Berguedà	Assoc. i SLL	Integració sociolaboral	Producció de derivats làctics	2 usuaris permanents	Joves amb patologia dual	3	Públic/ privat
Riuverd	SCCL coop	Integració sociolaboral. Formació i educació	Horticultura ecològica. Transformació alimentària.	6 usuaris permanents	Joves en RES	3	Públic/ privat
Aprodisca Ambientals i Ecològics	Fund. i SLL	Integració sociolaboral	Horticultura ecològica. Transformació alimentària.	7 usuaris permanents	Persones en RES	4	Públic/ privat

Font: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per les entitats.

la funció social d'aconseguir la inserció sociolaboral de les persones beneficiàries. Aquesta entitat és una reconversió a AS de vivers de plantes aromàtiques i ornamentals.

Delícies del Berguedà, marca comercial de l'empresa d'inserció Portal Berguedà promoguda per la Fundació Portal, es va constituir l'any 2011. Aquesta organització ajuda als joves amb patologia dual, així com a les seves famílies a la comarca del Berguedà. La seva activitat principal és la producció de derivats lactis com són els iogurts i els formatges. I ho fan mitjançant l'ús de matèria primera local procedent d'una granja de l'entorn, afavorint així el consum local, les sinèrgies entre iniciatives d'un mateix territori i el desenvolupament rural sostenible.

Riuverd és una cooperativa d'iniciativa social sense ànim de lucre creada l'any 2011. El seu objectiu és integrar i formar social i laboralment a persones en situació d'exclusió social com a trànsit a l'ocupació ordinària, especialment joves, a qui s'ofereix una formació personalitzada adaptada a les seves necessitats i circumstàncies personals. Desenvolupen altres activitats econòmiques com la implementació d'un menjador col·lectiu saludable, el cultiu de productes hortícoles ecològics i de qualitat, la seva distribució i venda a cistelles, una agrobotiga, el cultiu d'herbes aromàtiques, serveis de jardineria i altres serveis de la llar.

Aprodisca Ambientals i Ecològic és una EI, promoguda l'any 2008 per l'Associació Pro Persones amb Disminució Psíquica de la Conca de Barberà (APRODISCA), com a projecte social que es desenvolupa al sector agroalimentari i ecològic. Està orientada tant al cultiu de verdures com d'hortalisses i ocupa persones en risc d'exclusió social. És fa ús d'una masia de 4 ha, i cedida per la Generalitat de Catalunya a Constantí (Tarragonès). Amb els productes de l'horta es realitzen altres activitats complementàries, com el projecte Hortus Aprodiscae, on les persones amb discapacitat intel·lectual del CET APRODISCA preparen lots de productes ecològics i altres productes elaborats (salses i condiments). També realitza el servei de càtering per a esdeveniments.

RESULTATS: CÀLCUL DEL RETORN SOCIAL DE LA INVERSIÓ

En el procés de càlcul de l'SROI, es vol mesurar i comunicar els valors socials, mediambientals i econòmics que es creen per una acció determinada d'AS. Prèviament, cal identificar els agents d'interès (*stakeholders*), tal i como es representa a la taula 2.

En total s'identifiquen fins a cinc fases:

Fase 1: Es defineix qui participarà en el procés i com ho farà. Cal determinar els agents d'interès implicats i el període d'estudi. Per a cadascun d'ells s'ha identificat i quantificat la inversió realitzada (*inputs*), l'aportació a l'entitat, així com el resultat (*outputs*) obtingut. La inversió total serà la suma de la inversió que aporten els agents d'interès. Els resultats fan referència a les activitats de l'entitat, el nombre de persones en RES atesos, el nombre de voluntaris, el nombre de familiars, les accions realitzades, etc.

Fase 2: Elaboració del mapa d'impacte. Aquest pretén ajudar a entendre i articular la teoria del canvi per explicar de quina forma l'organització crea valor mitjançant l'ús de recursos a partir de determinar el valor que aporta cada agent d'interès. Cal identificar els resultats dels canvis (*outcomes*), ja siguin socials, econòmics o ambientals per a cadascun d'ells en les activitats de l'entitat. En el cas de l'AS, es pretén

millorar l'autonomia personal dels usuaris en RES (ponderat per la dedicació dels usuaris). L'impacte SROI en cada agent d'interès el podem veure a la taula 3.

Taula 2. Agents d'interès (*stakeholders*) de les entitats d'AS estudiades

Agents d'interès	Descripció i paper	Motius per a incloure'ls
Beneficiaris	Persones usuàries, que sovint gaudeixen d'un contracte de treball.	Treballadors en RES són el principal subjecte de les entitats.
Treballadors/es professionals (equip tècnic)	Professionals amb competències en diferents àmbits que s'han adquirit abans o en l'activitat realitzada.	Responsables de l'impuls i gestió del projecte: ser una empresa productiva i social, atenent a les persones en RES.
Persones voluntàries o en pràctiques	Hores de treball voluntàries, adquirint habilitats, satisfacció i millora de les relacions socials.	Són essencials en les entitats, donen suport a l'equip tècnic i milloren el capital humà.
Familiars	Són l'entorn proper als usuaris/es, i experimenten canvis positius com benestar emocional i material.	L'entitat d'AS els dóna suport emocional i els descarrega d'una part de la dedicació.
Clients de l'entitat	Entitats o persones que valoren la qualitat de productes i serveis rebuts.	Aporten part dels ingressos comptabilitzats, per l'adquisició de productes i serveis.
Proveïdors	Aporten els inputs per l'elaboració dels productes i realització de serveis.	Sovint tenen característiques específiques com les ecològiques.
Entitats mare o col·laboradores	Organitzacions (Associacions, fundacions,...), que donen suport (econòmic o altri) a l'entitat.	Entitats promotores del projecte, que l'acullen, o organismes que proporcionen finançament, etc.
Administracions públiques	Aporta subvencions i ajuts per als llocs de treball protegit i facilita el desenvolupament de l'entitat.	Grup important, atès que registra canvis significatius i aporta inversions. Obté impostos i estalvia subvencions com l'atur.
Comunitat i territori local	Entorn territorial sobre el qual l'activitat de l'entitat pot tenir un efecte positiu o generar un canvi.	La comunitat i el territori reben un impacte positiu, al contribuir al desenvolupament social i a la valorització del producte local.

Font: elaboració pròpia.

Fase 3: Als resultats (*outputs*), cal donar-los un valor. Per als canvis (*outcomes*) que hem identificat, s'han establert indicadors que expliquen quin és l'impacte que s'ha aconseguit i a més es quantifiquen les unitats de canvi obtingudes per a un període. S'aplica una aproximació monetària específica (*financial proxy*) per als indicadors i que permeten quantificar en termes monetaris els canvis assolits. Per exemple, el cost d'una hora d'atenció psicològica o el cost d'apagar un incendi en 1 ha de terreny de bosc.

Fase 4: Mesura de l'impacte total per cadascú dels canvis. Es quantifica l'impacte de la inversió que es relaciona amb el valor dels resultats que s'han obtingut, i es corregeixen els canvis (*outcomes*) restant les atribucions que no han estat produïdes per l'entitat analitzada. Empra diferents correctors: pes mort, atribució i deteriorament, i s'aplica un corrector temporal pels canvis de més o de menys d'un any.

Fase 5: Càlcul de l'SROI. Se sumen els beneficis, restant els efectes negatius i comparant el resultat obtingut amb la inversió.

Taula 3. Mapa d'impacte del retorn social (SROI) en els *stakeholders* dels casos estudiats

Entitats *	Impacte total (1.000 €)	% Usuaris	% Família	% Equip tècnic	% Voluntaris	% Administració pública	% Comunitat territorial i local	% Altres
Can Calopa de Dalt	1.225,1	10,1	18,3	20,1	3,0	24,5	22,0	2,0
L'Ortiga	139,1	22,7	8,1	25,8	5,5	10,9	27,0	0,0
Horts de Can Salas	314,5	20,4	17,9	21,4	0,0	22,7	17,5	0,1
Casa Dalmases	57,8	32,2	0,7	11,3	22,7	8,2	24,9	0,0
Sambucus	371,4	17,3	4,2	20,9	3,1	15,0	38,5	1,0
La Kloska	188,0	22,1	8,2	18,1	1,9	16,5	31,4	1,8
Aprodisca A.i E.	186,7	25,7	7,9	19,1	3,7	20,1	23,5	0,0
Delícies del Berguedà	275,2	16,2	2,4	18,7	5,9	16,8	38,5	1,5
Riuverd	146,1	30,8	7,7	16,6	0,0	32,7	12,2	0,0
Mitjana	322,7	16,6	12,3	19,9	3,3	21,0	25,7	1,2

* Les dades de Bolet ben fet no han permès calcular l'SROI.

Font: elaboració pròpia.

Finalment, comunicar els resultats, proporcionant tota la informació als agents d'interès per poder contrastar i verificar els resultats obtinguts. La relació entre l'impacte total de cada entitat i el total d'inversions utilitzades dona lloc a l'SROI, que representa el retorn final de cada entitat en euros (taula 4):

Taula 4. Relacions SROI entre els euros invertits i els resultats dels canvis en euros

Entitat	(1): Impacte total (€)	(2): Total inversions (€)	(1)/(2): SROI
Can Calopa de dalt	1.225.084,52	432.645,59	2,83
L'Ortiga	139.135,83	22.465,08	6,19
L'Heura	314.511,46	103.190,00	3,05
Casa Dalmases	57.833,02	20.652,16	2,80
Bolet Ben Fet *	--	--	--
Sambucus	371.358,74	178.109,23	2,09
La Kloska	188.043,00	66.521,31	2,82
Riuverd	146.051,58	63.763,29	2,29
Aprodisca Ambientals i Ecològics	186.717,22	63.151,04	2,96
TOTAL ponderat	2.903.965,77	1.063.047,71	2,73
Mitjana aritmètica	322.662,86	118.116,41	3,05

* No es va disposar de la informació necessària per al càlcul de l'SROI.

Font: elaboració pròpia.

El resultat total de l'impacte social d'aquests 9 projectes se situa en 2.903.965,77 €, calculat en base a un any d'activitat (2015). D'aquest impacte, el 28 % és per a les persones usuàries i les seves famílies (837.453,9 €); el 22 % és per a l'Administració pública (609.192,4 €), el 20 % és per les persones gestores del projecte i l'equip tècnic (579.159,9 €), sobretot per la contribució d'aquestes entitats a la creació d'ocupació i l'adquisició d'habilitats en un sector especialment innovador; i finalment, el 25 % és per al territori local i la comunitat (746.513,8 €), per la contribució al desenvolupament local, la gestió ambiental del territori i la recuperació d'espais agraris abandonats, principalment en el periurbà. En el cas de l'Ortiga, hi ha una rotació molt gran dels usuaris que fa que hi hagi un impacte molt gran de canvi.

Els retorns observats en els projectes estudiats serien: 1) els beneficis socials, com la inserció, facilitar serveis sanitaris o aconseguir l'apoderament de persones en RES; 2) els beneficis econòmics, com ocupació remunerada dels col·lectius en RES o la reducció de la despesa de l'administració pública (subsidi d'atur, recaptació d'impostos), a més dels ingressos per la venda de productes i serveis; i 3) els beneficis ambientals, com la recuperació de terres de conreu, la reducció del risc d'incendis, la reducció de l'emissió de gasos contaminants o la millora de la biodiversitat. Els quals, en conjunt, suposen aproximadament 3 € per cada euro invertit.

DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

A partir dels resultats obtinguts es demostra que les activitats d'AS són viables per als col·lectius en risc d'exclusió social (RES). Queda sobradament demostrat que tenen interessants beneficis tant ambientals como de tipus econòmic (tot i que el retorn de les inversions realitzades encara són poc visibles). És important assenyalar que es tracta d'un sector que encara està en creixement a Catalunya, força heterogeni i amb dinàmiques internes específiques que dificulten l'establiment d'aliances i la cerca de recursos per al propi sector. L'any 2017, s'han censat un total de 161 entitats, quan al 2008 eren només 42. Podria parlar-se de tres períodes: el primer abans de 1995 (l'origen de l'AS); el segon entre 1995-2007 amb un creixement moderat on l'AS es centra en els col·lectius amb discapacitats o amb trastorns mentals; i finalment després de la crisi de 2008, amb una ampliació dels col·lectius en RES.

Tota aquesta diversitat exigeix una major especialització en els equips professionals de suport i d'acompanyament a les persones amb fragilitats, en matèria d'ocupació, d'integració social, d'educació i de tractament terapèutic.

Els projectes d'AS a Catalunya se centren en l'horticultura, enfortida amb els horts socials, així com pels conreus de l'olivera i la vinya que garanteixen un alt valor afegit. Cal considerar la transformació agroalimentària i els treballs forestals, cada cop més presents. La proposta de valor de les entitats d'AS és oferir productes que destaquin per les seves qualitats organolèptiques i per ser saludables. La major part dels projectes contribueixen a forjar un model de producció més sostenible i un desenvolupament econòmic més just, ètic i solidari. Ofereixen un producte de qualitat, de proximitat i amb valor social, que es distribueix de manera directa, facilitant la comunicació personalitzada amb els consumidors, i comercialitzant els seus productes a través de circuits curts i xarxes agroalimentàries locals, reduint-se la intermediació.

Hem pogut comprovar que un dels elements que ens ajuda més a classificar les entitats seleccionades és la forma jurídica que utilitzen. De les 10 entitats analitzades, 5 són societats mercantils sense ànim de lucre (Societat Limitada, Societat Limitada Unipersonal o Societat Limitada Laboral), 4 són cooperatives i una és una fundació. Això indica que, encara que totes tinguin una funció social i assistencial, les iniciatives tenen orientació mercantil, i que la prioritat és realitzar una activitat econòmica que sigui viable per poder dur a terme els seus principals objectius a l'esfera social. Una altra característica és la consideració com a CET o EI, aprofitant els avantatges de la legislació sobre entitats que donen feina a persones en risc d'exclusió social. És important destacar que 8 de les 10 entitats desenvolupen una agricultura seguint criteris ecològics amb segell de l'autoritat certificadora a Catalunya, el Consell Català de la Producció Agrària Ecològica (CCPAE), o bé estan en procés per obtenir-lo. Una de les entitats està produint ecològicament sense segell d'una entitat certificadora, mentre que altra no pot realitzar la totalitat de la seva producció amb criteris d'agricultura ecològica perquè les condicions del cultiu i les exigències del terreny no ho permeten. Podem concloure aleshores que la voluntat de totes les entitats d'AS analitzades és la de produir ecològicament, encara que en algun cas particular encara no és possible, situació que és comú amb la resta d'entitats del sector.

L'AS ofereix l'oportunitat de recuperar i donar valor als espais agrícoles que han estat abandonats o descurats, per l'emigració rural o la pressió de la urbanització. L'AS contribueix a la gestió ambiental en els entorns on s'implementa, reduint l'erosió dels espais agro-forestals, l'augment de la biodiversitat i minimitzant el risc d'incendi. També cal valorar el suport al desenvolupament local sostenible, relacionant els recursos locals, activitats i actors d'un mateix espai per generar pràctiques innovadores i productes amb un alt valor afegit que valoritzin el territori i creïn noves oportunitats.

En la meitat de les entitats les vendes, el 70 % de mitjana, són la font d'ingressos més important. La resta del finançament són quotes de socis, subvencions, prestacions de serveis, etc. Fet que mostra com aquestes entitats tenen una baixa dependència dels ajuts públics i busquen la viabilitat econòmica a través de fonts pròpies. L'avaluació de l'impacte social de les entitats seleccionades (SROI) revela que els projectes d'AS, de mitjana, retornen a la societat 3 € per cada euro invertit.

Tanmateix, hem pogut observar que les entitats d'AS precisen d'una millor dotació de personal tècnic i professional, i un pla de formació específic per al personal del sector, especialment en els àmbits agrari i d'atenció al suport assistencial als col·lectius amb els que treballen, així com en l'àmbit empresarial. D'aquesta manera les entitats són rendibles sense perdre els valors socials i el no afany de lucre. S'hauria de fomentar sinèrgies i l'intercanvi d'experiències entre els promotors de les entitats d'AS i altres agents clau, com l'Administració Pública, els centres educatius, entitats del TSS i la pagesia. També, caldria establir mesures per impulsar l'AS a Catalunya, com la creació d'una plataforma de suport i un banc de bones pràctiques, la demanda de clàusules socials a l'Administració per a la contractació de serveis, o la compra de béns i la creació d'un segell que certifiqui el valor social dels productes comercialitzats. Caldria promoure una legislació específica per a l'AS a Catalunya, com en altres països d'Europa, i oferir recursos per fomentar-ne la pràctica.

Es pot concloure que s'ha demostrat que les activitats d'AS tenen beneficis socials directes en termes d'ocupació, educació, formació, teràpia i rehabilitació de col·lectius en RES. A més a més, l'AS produeix

beneficis socials, econòmics i mediambientals als diversos grups d'interès implicats. A part dels avantatges individuals, el SROI ens demostra que hi ha avantatges col·lectives, molt especialment en el desenvolupament del territori on s'ubiquen les entitats d'AS. Finalment, es molt important poder constatar que l'ús de les activitats agràries i de la natura per part de l'AS ha estat molt útil per a les persones en RES, però també per a mantenir la sobirania alimentària i l'agricultura de proximitat (Tulla i Vera, 2019).

AGRAÏMENTS

Finançament d'aquesta recerca pel Programa RecerCaixa (2014ACUP29 i 2011ACUP23), i per la col·laboració de Carles Guirado i Natàlia Valldeperas en diverses fases de la recerca.

REFERÈNCIES

- Da Silva, N. (2015). *Estudo dos benefícios sociais, ambientais e econômicos das hortas sociais biológicas do município da Póvoa de Lanhoso* [Tesi de màster]. Viana do Castelo: Instituto Politecnico do Viana do Castelo.
- Di Iacovo, F. & O'Connor, D. (eds.) (2009). *Supporting Policies for Social Farming in Europe. Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas*. Florència: ARISA.
- Di Iacovo, F. (2010). L'agricultura sociale: pratiche e paradigmi nello scenario comunitario. XLVII *Convegno di Studi de la Società Italiana di Economia Agraria "L'agricoltura oltre le crisi" 22-25 settembre de 2010*. Campobasso: Università degli Studi del Molise.
- Di Iacovo, F., Moruzzo, R., Rossignoli, C., & Scarpellini, P. (2013). Innovating rural welfare in the context of civicness, subsidiarity and co-production: Social Farming. En *Proceedings of the 3rd EURUFU Scientific Conference, Social Issues and Health Care in Rural Areas*, 25 de març de 2014. Sondershausen, Germany.
- Di Iacovo, F., Moruzzo, R., Rossignoli, C., & Scarpellini, P. (2014). Transition Management and Social Innovation in Rural Areas: Lessons from Social Farming. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, 20(3), 327-347.
- Esping-Andersen, G. (ed.) (1996). *Welfare states in transition: national adaptations in global economies*. Londres: Sage Publications.
- Estela, O. (2015). Politiche pubbliche per economie locali resilienti, Territorio della Ricerca su Inse-diamenti e Ambiente. *Rivista internazionale di cultura urbanistica*, 15, 81-94.
- Faus, P., Blanco, E., & Poitras, J. (2008). *La ciudad jubilada: breve diccionario sobre los huertos informales en los ríos de Barcelona*. Barcelona: Martí Peran. www.laciudadjubilada.net
- Firmino, A. (2011). Agricultura Social em Portugal – inovação de futuro incerto? Comunicação oral no *I Encontro de Agricultura Social*. Coïmbra: Escola Superior Agrária de Coïmbra.
- Galiakis, D. (2014). *Typologies of Social Farming activities in Greece*. Europe for Citizens, Ruract, Hellenic Republic, Municipality of Agia.

- García-Llorente, M., Rossignoli, C., Moruzzo, R., & Di Iacovo, F. (2015). Social Farming practices to promote social-ecological sustainability in rural areas. *Second International Conference on Agriculture in an Urbanizing Society*, Rome (Italy) 14-17 de setembre de 2015.
- Guirado, C., Badia, A., Tulla, A. F., Vera, A., & Valldeperas, N. (2013, 25 d'octubre). L' agricultura social. Aproximació conceptual i dinàmica en el context europeu. *Biblio 3W: Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales*, XVIII(1046), 1-27.
- Guirado, C., Badia, A., Tulla, A. F., Vera, A., & Valldeperas, N. (2014). La agricultura social en Catalunya: innovación social y dinamización agroecológica para la ocupación de personas en riesgo de exclusión. *Ager, Journal of Depopulation and Rural Development Studies*, 17, 65-97.
- Guirado, C., Valldeperas, N., Tulla, A. F., Sendra, L., Badia, A., Evard, C., Cebollada, A., Espluga, J., Pallarès, I., & Vera, A. (2017a). Social Farming in Catalonia: Rural Local Development, Employment Opportunities and Empowerment for People at Risk of Social Exclusion. *Journal of Rural Studies*, 56, 180-197.
- Guirado, C., Valldeperas, N., Tulla, A. F., & Sendra, L. (2017b). *Memòria Programa Recercaixa Convocatòria 2014: L'Agricultura Social a Catalunya. Anàlisi de la viabilitat econòmica i avaluació del retorn social*. Bellaterra: ERAS-UAB, CEDRICAT i RecerCaixa.
- Guirado, C., Tulla, A. F. & Valldeperas, N. (2018). La Agricultura Social en Cataluña: diagnosis de un fenómeno emergente. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 77, 148-185.
- Hassink, J. & Van Dijk, M. (eds.) (2006). *Farming for Health: Green-care Farming across Europe and the United States of America*. Dordrecht: Springer.
- IDESCAT (2017). Institut d'Estadística de Catalunya. <https://www.idescat.cat/>
- Laville, J-L. (2015). *Asociarse para el bien común. Tercer Sector, Economía Social y Economía Solidaria*. Barcelona: Icaria Editorial.
- Lohrberg, F., Licka, L., Scazzosi, L. & Timpe, A. (eds.) (2016). *COST Action Urban Agriculture Europe* (pp. 80-100). Berlín: jovis VerlagGmbH.
- Marbán, V. & Rodríguez, G. (2006). Estado de bienestar y tercer sector social en España. El estado de la investigación social. *CIRIEC-España, revista de economía pública, social y cooperativa*, 56, 117-139.
- Nicholls, J., Lawlor, E., Neitzert, E., Goodspeed, T. I., & Cupitt, S. (eds.) (2012). *A Guide to Social Return on Investment*. Cabinet Office. Office of The Third Sector. The SROI Network. Accounting for Value.
- O'Connor, D., Lai, M., & Watson, S. (2010). *Overview of social farming and rural development policy in selected EU member states, NRN Joint Thematic Initiative on Social Farming*. European Network for Rural Development.
- Pölling, B., Prados, M. J., Torquati, B. M., Giacchè, G., Recasens, X., Paffarini, Ch., Alfranca, O., & Lorleberg, W. (2017). Business models in urban farming: A comparative analysis of cas studies from Spain, Italy and Germany. *Moravian Geographical Reports*, 25(3), 166-180.
- SoFar project (2009). *Social Farming: re-connecting economy with social needs in rural areas*. Pisa University. <http://sofar.unipi.it>

- Tulla, A. F., Badia, A., Evard, C., Guirado, C., Pallarès, I., Rancaño, M., Valldeperas, N., & Vera, A. (2014a). *Memòria Programa Recercaixa Convocatòria 2011: L'Agricultura Social en el desenvolupament local i l'ocupació per a col·lectius amb risc de marginació*. Bellaterra: UAB, CEDRICAT i RecerCaixa.
- Tulla, A. F., Vera, A., Badia, A., Guirado, C., & Valldeperas, N. (2014b). Rural and Regional Development Policies in Europe: Social Farming in the Common Strategic Framework (Horizon 2020). *Journal of Urban and Regional Analysis*, VI(1), 35-52.
- Tulla, A. F., Guirado, C., Badia, A., Vera, A., Valldeperas, N., & Evard, C. (2015, juny). La agricultura social a Catalunya. Una doble alternativa: Desenvolupament local i ocupació de col·lectius en risc d'exclusió social. *Quaderns Agraris*, 38, 23-49.
- Tulla, A. F., Vera, A., Valldeperas, N., & Guirado, C. (2017). New approaches to sustainable rural development: Social farming as an opportunity in Europe? *Human Geographies (Journal of Studies and Research in Human Geography)*, 11(1), 25-40.
- Tulla, A. F., Vera, A., Valldeperas, N., & Guirado, C. (2018). Social Return and Economic Viability of Social Farming in Catalonia: A Case-Study Analysis. *European Countries*, 10(3), 398-428.
- Tulla, A. F. & Vera, A. (2019). Could Social Farming be a Strategy to Support Food Sovereignty in Europe? *Land*, 8(78), 1-24.
- Tulla, A. F., Vera, A., Guirado, C., & Valldeperas, N. (2020). The Return on Investment in Social Farming: A Strategy for Sustainable Rural Development in Rural Catalonia. *Sustainability* 2020, 12, 4632.

Cómo citar este artículo:

Tulla, Antoni F. & Vera, A. (2023). La inserció social i l'empoderament a través de l'agricultura social. El cas de Catalunya. *Cuadernos de Geografía*, 110, 333-356.

<https://doi.org/10.7203/CGUV.110.25252>

Esta obra está bajo una licencia de Creative Commons Reconocimiento-NoComercial-SinObraDerivada 4.0 Internacional.